

پژوهش ضمن عمل و نقش آن در نوآوری آموزشی

h.jafarian@cfu.ac.ir

حمید جعفریان یسار / استادیار دانشگاه فرهنگیان

دریافت: ۱۳۹۷/۰۱۱/۰۳ - پذیرش: ۱۳۹۸/۰۳/۲۵

چکیده

پژوهش ضمن عمل، نوعی تحقیق در میدان واقعی محیط آموزشی بوده و برای بهبود وضع موجود و پیشرفت در کار انجام می‌شود. در این روش پژوهشی، تحقیق با فعالیت آموزشی درآمیخته، ضمن حفظ اصول پژوهشی، اجرای آن ساده و امکان‌پذیر می‌گردد. پژوهش ضمن عمل، توسط کنشگر آموزشی در یک مسئله و برای حل آن انجام می‌شود. محور اساسی پژوهش ضمن عمل، عبارتند از؛ میزان مشارکت معلمان یادگیری حل مسائل آموزشی؛ بیان ایده‌ها در مورد برنامه درسی؛ توسعه عمل آموزشی؛ نقد فعالیت‌های یاددهی - یادگیری و کاهش مشکلات شناسایی شده در فرآیند تعلیم و تربیت. در این مقاله، ابتدا تعاریفی از اقدام پژوهی ارائه شده، سپس اهداف پژوهش ضمن عمل، از دیدگاه‌های مختلف ارائه می‌شود. چرخه پژوهش ضمن عمل، که شامل حلقه‌های برنامه‌ریزی، اقدام، مشاهده و بازتاب می‌باشد، معرفی می‌گردند. در ادامه، به وجوه اشتراک و افتراق پژوهش ضمن عمل، در آموزش پرداخته شده و در پایان، نقش پژوهش در عمل در فرآیند تحول و نوآوری آموزشی مورد بررسی قرار می‌گیرد.

کلیدواژه‌ها: پژوهش ضمن عمل، چرخه اقدام پژوهی، تحول و نوآوری.

در بررسی تعاریف پژوهش ضمن عمل (Action Research)، باید گفت: برداشت‌های مختلفی از پژوهش ضمن عمل وجود دارد. مفهوم پژوهش ضمن عمل، بیش از هر چیز، وابسته به دو فعالیت اساسی «پژوهش و عمل» است. پژوهش ضمن عمل، کوششی است که بین پژوهش به عنوان وسیله‌ای برای آگاهی و دانستن و عمل آموزشی [فرآیند یاددهی - یادگیری] رابطه ارگانیک برقرار می‌کند. برین (Brien)، (۱۹۹۸) معتقد است: پژوهش ضمن عمل با انواع نام‌ها شهرت دارد؛ پژوهش مشارکتی (participatorr Research)، بررسی گروهی (Collabrative Inquiry)، پژوهش رهایی‌بخش (Emancipatory) و پژوهش در موقعیت (situational)، از عناوین متعددی است که برای معرفی فعالیت پژوهش ضمن عمل استفاده می‌شوند که دارای مضمون مشترکی می‌باشند. هاپکینز و ابوت (Hapkinz & Aboot) (۱۹۸۵)، پژوهش ضمن عمل را ترکیبی از عمل و تحقیق دانسته، که فرد در جریان آن می‌کوشد تا عملی را بشناسد، بهبود بخشد و اصلاح کند. دیک (Dick) (۱۹۹۹)، پژوهش ضمن عمل را قالبی برای معرفی مجموعه‌ای از روش‌های تحقیق بیان می‌کند که عمل و پژوهش را به صورت توأمان مورد توجه قرار می‌دهد. در مسیر پژوهش ضمن عمل، معلم به طور متناوب بین عمل و پژوهش حرکت می‌کند که پیامد آن، بهبود درک و در نتیجه بهبود عمل آموزشی است (ساکي، ۱۳۸۰).

پژوهش ضمن عمل، رویکردی آموزشی - پژوهشی است که هدف از آموزش و به کارگیری آن، حل چالش‌ها و مسائلی است که معلمان در حین عمل، به ویژه طی فرآیند یاددهی - یادگیری با آن مواجه می‌شوند. به عبارت دیگر، معلم به شیوه‌ای علمی و پژوهشی، در فرآیندی نظام‌مند، ضمن تمرکز بر چالش‌های پیشرو، با تدوین فرضیه‌هایی درباره آنها، به جمع‌آوری اطلاعات درباره آنها پرداخته و آنها را به آزمون بگذارد و بدین وسیله، ضمن دسترسی به راه‌حل‌های مناسب، به حل مسائل و مشکلات موجود بپردازد و با به‌سازی فرآیند آموزش، به تحقق یادگیری مناسب‌تر و مطلوب‌تر دست یابد (متین، ۱۳۷۹). به طور کلی، پژوهش ضمن عمل، نوعی پژوهش است که افراد، درگیر حل یک مسئله می‌شوند و سعی می‌کنند آن مسئله را به هر نحو حل نمایند. بنابراین، پژوهش ضمن عمل فرآیند نظام‌مندی است که آموزش را از طریق تغییر، بهبود می‌بخشد. معلم در این پژوهش به عنوان عامل یا کارگزار تغییر مطرح است و پژوهش را خود طراحی و اجرا می‌کند و در نهایت، به بهبود عمل آموزشی منجر می‌شود.

نقش و اهداف پژوهش ضمن عمل:

دلاور (۱۳۷۴)، اهداف پژوهش ضمن عمل را چنین برمی‌شمارد: این شیوه پژوهش، ابزاری برای تزریق رویکرد مبتنی بر نوآوری به پیکره آموزش و یادگیری است. این پژوهش، وسیله‌ای برای چاره اندیشه درباره مسائلی است که در موقعیت‌های خاص، تشخیص داده می‌شود. روشی است برای بهبود و شرایط طبیعی، در بین معلمان و پژوهشگرانی که با کار دانشگاهی سروکار دارند.

دلاور به نقل از جانسون (Jansone) (۱۹۹۰)، از منظری دیگر اهداف پژوهش ضمن عمل را چنین بیان می‌کند: پژوهشی منظم برای بهبود کیفیت آموزشی؛ کشف رابطه ساختارهای آموزشی و مدرسه با عمل تدریس و یادگیری؛ آشنایی با روش‌های عملی که به بهبود تدریس کمک می‌کند.

زایچنر و نوفکه (Zaichner & Nofket) (۲۰۰۱)، اهداف پژوهش ضمن عمل را به سه دسته شخصی، حرفه-ای و اجتماعی به شرح زیر تقسیم‌بندی کرده‌اند:

۱. اهداف شخصی پژوهش در عمل

درک بیشتری از افکار و اعمال دانش‌آموزان؛ رشد فهم عمیق‌تری از تجربیات معلمان، با نوآوری خاص آموزشی؛ ایجاد فرصت برای معلمان برای بررسی و آزمایش کردن و نظریه‌پردازی؛ بررسی تأثیر فرآیند تحقیق در معلمان؛ ارتقاء تکمیل دانش و آگاهی‌های حرفه‌ای معلمان (دلاور، ۱۳۷۴).

۲. اهداف حرفه‌ای پژوهش در عمل

درگیر شدن در پژوهش ضمن عمل، به عنوان نوعی از رشد معلمان؛ رشد نقش مثبت و معقول معلم به عنوان سازنده دانش و کمک برای نظریه‌پردازی معلم؛ توسعه شبکه‌ای از معلمان پژوهشگر، درگیر در پژوهش ضمن عمل، جهت ارتقاء همکاری‌ها و دانش حرفه‌ای خود (همان).

۳. اهداف اجتماعی پژوهش در عمل:

انسانی‌تر کردن عمل تدریس معلم توسط خود؛ فراهم نمودن مشارکت معلمانی که در فرآیند تحقیق تأثیر می‌گذارند؛ تلقی آشکار از تغییرات اجتماعی مورد بحث، با تعهد جهت عدالت اقتصادی و اجتماعی، از طریق کوشش‌های همکارانه جهت افزایش فرصت‌های آموزشی و بازخوردهایی برای همه معلمان.

نوفکه و زایچنر معتقدند: مقاصد اجتماعی پژوهش ضمن عمل، به عنوان اساسی جهت تغییر اجتماعی برای همه می‌باشد. به‌طور کلی، پژوهش ضمن عمل هدف‌های چندگانه‌ای را دنبال می‌کند که نقطه مشترک تمام آنها، توسعه توانایی‌های معلمان، برای درک و فهم بیشتر مشکلات آموزشی و درگیر شدن با آنها است. با بررسی دقیق این اهداف، می‌توان مشروعیت علمی و جایگاه نظری پژوهش ضمن عمل را به طور صریح نشان داد. بنابراین، تحلیل موشکافانه این اهداف نشان می‌دهد که پژوهش ضمن عمل فهم سنتی از ماهیت پژوهش علمی را به چالش می‌طلبد. در عین حال، با رویکرد علمی سنتی متعارض نیست، بلکه آن را به خدمت می‌گیرد و توسعه می‌دهد (همان).

چرخه اقدام پژوهی

پژوهش به عنوان جستجوی نظام‌مند برای کشف مجهول یا حل مسئله، دارای مراحل است. درباره مراحل پژوهش ضمن عمل، طبقه‌بندی‌های متفاوتی ارائه شده است. در بررسی آنها، مشخص می‌شود که این مراحل خطی نبوده،

بلکه به صورت دوری یا حلزونی است. به همین خاطر آن را پژوهش چرخه‌ای یا حلزونی نامیده‌اند. پژوهش ضمن عمل همانند پژوهش‌های دیگر، منظم و هدفمند است، پس لازم است مراحل برای آن در نظر گرفته شود. در ادامه، به یک نمونه از چرخه پژوهش ضمن عمل، اشاره می‌شود. به نظر بازرگان، چرخه پژوهش ضمن عمل را شامل چهار حلقه برنامه‌ریزی، اقدام، مشاهده و بازتاب (تحلیل و تعدیل اقدام) معرفی کرده است (بازرگان، ۱۳۷۲).

مرحله برنامه‌ریزی پژوهش در عمل

اولین مرحله در پژوهش ضمن عمل، شامل شناسایی مسئله و برنامه‌ریزی برای اقدام جهت حل مسئله است. این مرحله، شامل سه گام به نام‌های الف. گام مقدماتی، ب. گام آماده‌سازی شرایط و ج. گام تدوین طرح پژوهش ضمن عمل می‌باشد.

گام مقدماتی:

منظور از «گام مقدماتی» در پژوهش ضمن عمل آن است که اقدام پژوهی زمینه ویژه‌ای از فعالیت منظور نظر را که مایل به بهبودی آن است، مشخص کند. با توجه به این زمینه ویژه، اقدام پژوهی موضوع پژوهش ضمن عمل را انتخاب می‌کند. سپس پژوهشگر به بررسی اسناد و مدارک مربوط به موضوع پژوهش ضمن عمل می‌پردازد. پس از تدوین طرح، مقدمات اجرای آن را فراهم می‌کند.

گام آماده سازی شرایط

در این مرحله، اقدام پژوهی به درک شرایط موجود پرداخته، ضمن تماس با مدیران و سیاست‌گزاران، شرایط لازم برای اجرای طرح را فراهم می‌کند. در این گام، اقدام پژوهی باید کسانی را که در فرآیند اجرای طرح همکاری می‌کنند از قبل مشخص کند و ضمن تماس با آنان، مشارکت آنان را جلب کند.

گام تدوین طرح

هدف از اجرای این گام، آن است که اقدام پژوهی به تشخیص جنبه اصلی مورد نظر برای بهبود اقدام بپردازد. همچنین، وضعیت مطلوب را تعریف کند و نشانگرهای آن را بیان نماید. در این گام، به منظور تصویر کردن موقعیت نامعین باید به گردآوری داده‌ها پرداخت تا با مقایسه وضعیت موجود با وضعیت مطلوب، بهتر بتوان به بازنگری گزینه‌های ممکن برای اقدام بهینه پرداخت.

مرحله به اجرا درآوردن اقدام

در این مرحله از پژوهش ضمن عمل، اقدام بهینه، که به وسیله اقدام پژوهی برگزیده شده است، به اجرا در می‌آید. این اقدام، با توجه به گام‌هایی که در مرحله قبلی برداشته شده است، به طور بالقوه مؤثر می‌باشد. بنابراین، انتظار می‌رود که اجرای آن موجب بهبود وضعیت شده و موقعیت نامعین را بهبود بخشد.

مرحله مشاهده

در این مرحله از پژوهش ضمن عمل، باید به گردآوری شواهد درباره تأثیر اقدام بهینه پرداخت. بدین منظور، می‌توان

داده‌های کمی یا کیفی را گردآوری کرد. داده‌های کمی با اندازه‌گیری متغیرها حاصل می‌شود. در حالی که داده‌های کیفی، با تبادل نظر با همکاران درباره اثرات بهینه گردآوری می‌شود.

مرحله بازتاب

در این مرحله از پژوهش ضمن عمل، شواهد تأثیر اقدام بهینه مورد تحلیل قرار می‌گیرد. سپس، بر اساس نتایج این تحلیل، گزارش مقدماتی پژوهش ضمن عمل تدوین می‌شود. در طرح‌های پژوهش ضمن عمل، که در سطح مدرسه یا منطقه آموزش و پرورش انجام می‌گیرد، می‌توان از طریق مشارکت دادن ناظران، میزان اعتبار نتایج به دست آمده را نیز مورد قضاوت بیرونی قرار داد و سپس، گزارش نهایی را تدوین کرد.

مقایسه پژوهش ضمن عمل با سایر پژوهش‌ها

روش‌های مختلفی برای انجام پژوهش وجود دارد. بعضی از روش‌های پژوهش، برای برخی زمینه‌های خاص مفیدترند. در عین حال، در همه روش‌های پژوهش، بر فرآیند و روندهای معینی تأکید می‌شود که مشترک هستند. وجود همین فرآیند و روندها است که پژوهش را به پژوهش و نه به فعالیت خاص دیگری تبدیل می‌کند. پژوهش ضمن عمل مطلوب، دارای ویژگی‌های اصلی همه پژوهش‌های خوب است و در عین حال، از ویژگی‌های خاص خود بهره‌مند است (قاسمی‌پویا، ۱۳۸۲).

ویژگی‌های مشترک پژوهش ضمن عمل با سایر پژوهش‌ها

به دانش جدی منتهی می‌شود؛ دانش جدید را به دانش موجود پیوند می‌زند؛ شواهدی را برای پشتیبانی از این دانش تدارک می‌بیند؛ فرآیند شکل‌گیری دانش جدید را آشکار می‌سازد.

تفاوت پژوهش ضمن عمل، با سایر پژوهش‌ها

جدول (۱) تفاوت پژوهش ضمن عمل با سایر پژوهش‌ها

پژوهش ضمن عمل	پژوهش رسمی	موارد
به طور مستقل با مشورت کردن	آموزش جامع	آموزش مورد نیاز معلم
دانشی که در موقعیت ویژه به کار می‌رود	دانش تعمیم یافته	هدف از پژوهش
روبه رو شدن با مسائل و اهداف جاری	مرور تحقیقات قبلی	روش تشخیص مشکل
استفاده از منابع (دست دوم)، دسترسی بیشتر	جامع، استفاده از منابع اصلی (دست اول)	رویه برای بررسی
دانش‌آموزان یا مراجع که با معلم کار می‌کنند	نمونه گیری تصادفی	رویکرد نمونه گیری
رویه‌های تغییر در فرآیندها تدریس، چارچوب زمانی سریع	کنترل شدید، در چارچوب زمانی طولانی	طرح پژوهش
اندازه گیری مناسب یا آزمون‌های استاندارد شده	ارزیابی کردن و اندازه گیری پیش آزمون	رویه‌های اندازه گیری
تمرکز بر عمل واقعی نه آزمون‌های استاندارد شده	ارزیابی کردن و اندازه گیری پیش آزمون	رویه‌های اندازه گیری
تمرکز بر عمل واقعی نه آزمون‌های آماری معنادار، رایج داده‌های خام	آزمون های آماری، فنون کیفی	تجزیه و تحلیل داده‌ها
تأکید بر اهمیت عمل واقعی، بهبود تدریس و یادگیری در یک کلاس خاص	تأکید بر اهمیت نظریه پردازی، به طور کلی افزایش دانش درباره تدریس و یادگیری	کاربرد نتایج
مشارکت غیر رسمی با همکاران، گزارش مختصر	انتشار گزارش در مجلات و کنفرانس‌های تخصصی	ارایه نتیجه

اعتبار (Validity) پژوهش ضمن عمل، با توجه به اینکه رویکرد پژوهش ضمن عمل، بیشتر به یک نهضت‌رهایی بخش شباهت دارد تا یک فعالیت علمی محض و در آن، بر تعهد بیشتر از تخصص تأکید می‌شود؛ ممکن است بعضی افراد تصور کنند که در پژوهش ضمن عمل، معیارهای علمی مورد غفلت واقع می‌شوند. ولی باید توجه داشت که تدابیر خاصی برای تأمین مشروعیت علمی پژوهش ضمن عمل وجود دارد که رعایت آنها ضروری است. اگر چه پیروی دقیق و کامل اقدام پژوهان برای تأمین روایی و تضمین کیفیت کارشان، نه تنها باروش‌های علمی متعارض نیست، بلکه اساساً بین روش‌ها سازگار است؛ زیرا پژوهش ضمن عمل به صورت نظامند و هدفمند انجام می‌شود و در نهایت، به دانش‌افزایی منجر می‌گردد (قاسمی‌پویا، ۱۳۸۲).

تدابیری برای ارتقای کیفیت بخشی در اقدام‌پژوهی

ارتقای کیفیت مشارکت و توسعه ارتباط با دیگران؛ توسعه روش‌های انجام عمل و به حداکثر رساندن فایده عملی؛ افزایش روایی پژوهش ضمن عمل، از ترکیب دیدگاه‌ها و کثرت‌گرایی؛ افزایش روایی پژوهش ضمن عمل، از طریق انجام یک کار؛ افزایش روایی پژوهش ضمن عمل، از طریق تلاش برای پایدار کردن پیامدها؛ روش‌های مختلفی برای ارزیابی دستاوردهای اقدام پژوهی وجود دارد. میزان مناسب بودن یافته‌های اقدام پژوهی، می‌تواند توسط خود فرد، همکاران، فرادستان، مراجعان، جامعه علمی و عموم مردم ارزیابی شود.

معیارهای اعتباربخشی پژوهش در عمل

نویدی (۱۳۸۲)، به نقل از گریاندرسون و کاسرین (Aderson & Kasrin) (۱۹۹۹)، چهار معیار برای اعتبار پژوهش ضمن عمل ارائه کرده است: ۱. اعتبار نتیجه ۲. اعتبار فرآیند ۳. اعتبار دموکراتیک ۴. اعتبارگفتمانی. البته هدف از بحث، درباره‌ی روایی پژوهش ضمن عمل به دست آوردن یک معیار کاملاً درست نیست، بلکه گسترش یک گفت‌وگوی سازنده، درباره‌ی روش مناسب انجام دادن یک کار با ارزش است؛ زیرا هیچ طرح پژوهشی ضمن عمل، در پاسخ به همه سؤال‌ها نمی‌تواند به طور کامل موفق باشد. بنابراین، نگرانی درباره‌ی روایی‌پژوهش ضمن عمل پسندیده است، ولی چنین دغدغه‌ای، نباید افراد را از انجام کار باز دارد؛ چون وقتی اقدام‌پژوهان تغییر در روش‌ها و اعمال خود را مشاهده کردند، می‌توانند امیدوار باشند که فعالیت پژوهشی آنان روا و مناسب بوده است.

اهمیت و ضرورت پژوهندگی معلمان

در عرصه‌ی تعلیم و تربیت، یافتن بهترین روش‌ارایه‌ی یک مفهوم علمی به دانش‌آموزان، ایجاد محیط ویژه برای کلاس درس و مطالعه تأثیر آن روی یادگیری دانش‌آموزان، از جمله مواردی است که فعالیت پژوهشی را برای معلم ایجاب می‌کند. بنابراین، بهبود کیفیت آموزش و پرورش، نیازمند افزایش توانایی حرفه‌ای معلمان است و مهم-

ترین عوامل مؤثر در پرورش حرفه‌ای معلمان، پژوهش خود آنان در کلاس درس می‌باشد. این عوامل برای معلمان امکان خود نوسازی و تداوم بهسازی فرآیند یاددهی - یادگیری و بهبود کیفیت آموزش را به همراه دارد.

در بیان اهمیت و ضرورت پژوهندگی توسط معلمان، متین (۱۳۷۹)، در مقاله‌ای تحت عنوان «ضرورت‌ها و نیازهای معلم پژوهنده»، به نکاتی اشاره کرده است: معلم بیش از دیگران در معرض پرسش‌های آموزشی است، لذا بهتر است برای پاسخ به پرسش‌ها و مسائل خود، درگیر پژوهش و حل مسئله گردد. یافته‌های پژوهش توسط خود معلمان به کار می‌رود؛ پس بهتر است که خود معلم نیز دست به پژوهش بزند. مشارکت معلم در پژوهش موجب ایجاد اعتماد به نفس می‌شود و در او انگیزه درونی پژوهش ایجاد می‌گردد. با درگیر شدن معلم در پژوهش، مسئله جدایی میان نظریه و عمل از میان می‌رود. نتایج حاصل از پژوهش معلمان در کلاس درس کاملاً کاربردی است. در فرآیند پژوهش، معلم هر جا لازم دانست، تغییرهای لازم را اعمال می‌کند. معلم ضمن پژوهش رشد می‌کند، بالفعل می‌شود و چاره‌یابی، نوآوری و نوجویی اشاعه می‌یابد.

ساکي به نقل از جفري گلانز (Gelanz) (۱۹۹۹)، اهمیت پژوهش ضمن عمل توسط معلمان را چنین بیان می‌کند: تقویت و بهبود تصمیم‌گیری و ایجاد احساس بهتری از صلاحیت و شایستگی در حل مسئله و اتخاذ تصمیمات آموزشی؛ القاء بازنديشي و خود - ارزیابی (Self- Assessment)؛ ارتقاء تعهد و پایداری نسبت به اصلاح و بهبود مدام؛ ایجاد فضای مثبت آموزشی که در آن تدریس و یادگیری از جمله مهم‌ترین و برجسته‌ترین مسایل مورد توجه هستند، به طور مستقیم روی عمل و اقدام تأثیر می‌گذارد.

چگونگی ارتباط و وظایف معلمی با پژوهش

معلم با اعمال وظایف معلمی، از سه جهت با حوزه پژوهش مرتبط می‌گردد: ابتدا معلم در حوزه وظایف خود، در نقش تدریس روش پژوهش به دانش‌آموزان ظاهر می‌شود. وی وظیفه دارد با بهره‌گیری از روش‌های یاددهی - یادگیری فعال و مسئله محور، بینش علمی - پژوهشی را در دانش‌آموزان ایجاد و تقویت کند. به این ترتیب، موجب تقویت بینش و فرهنگ پژوهش در جامعه شود. در این نقش، معلم دانش‌آموزان را صرفاً با انبوهی از دانش و اطلاعات مواجه نمی‌کند، بلکه دانش و اطلاعات را پایه قرار داده، همزمان دانش‌آموزان را با مشکلات و مسایل مرتبط با آنها مواجه می‌سازد. وی از این مسیر، خلاقیت و آفرینندگی را در آنان پرورش می‌دهد. دومین ارتباط، معلم در نقش مصرف کننده تولیدات پژوهشی ظاهر می‌شود. در این نقش، معلم از یافته‌های مختلف پژوهشی، در تدارک کارساز آموزشی خود بهره می‌برد. برای نمونه، معلم استفاده از یافته‌های تحقیقات انجام شده پیرامون تأثیر انتظارات معلم بر پیشرفت تحصیلی دانش‌آموزان، روش خود را برحسب یافته‌های این مطالعات تنظیم و ارایه می‌کند. محور سوم، ارتباط معلم با پژوهش، ایفای نقش پژوهشگران توسط خود معلم است؛ یعنی معلم در مواجهه

با مسایل آموزشی، که فراروی تدریس هستند، از فعالیت پژوهشی کمک می‌گیرد و تدریس خود را متناسب با اهداف و انتظارات به پیش می‌برد. در این محور قادر است در یک زمان نسبتاً محدود، بهره لازم را برای حل مسئله مورد نظر خود ببرد (بازرگان، ۱۳۷۲).

بنابراین، پژوهش ضمن عمل، فرصتی برای معلم فراهم می‌کند تا یافته‌های پژوهشی را در موقعیت‌های آموزشی کلاس درس به کار گیرد و خود نیز به پژوهش بپردازد. از این رهگذر، میان عمل و نظریه سازگاری ایجاد می‌شود. به بیان قاسمی پویا (۱۳۸۲)، در چنین رویکردی ضمن مفید واقع شدن یافته‌ها، که برخاسته از مسایل مستقیم و فوری و ضروری معلمان است، خود معلم رشد می‌یابد. بدین وسیله، بینش علمی در بدنه آموزش و پرورش زنده و فعال می‌شود. پس اگر هر معلم پژوهنده درصدد حل مشکل آموزشی و تربیتی کلاس خود باشد، پیکره آموزش و پرورش بالنده خواهد شد و رو به تکامل و تعالی خواهد رفت

نقش پژوهش ضمن عمل بر نوآوری آموزشی

آموزش یک فرآیند مستمر و نیازمند تغییر و تحول است. درگیر شدن با اوضاع تدریس، به عنوان کار تحقیقاتی، فرصت تغییر و تحول را به وجود می‌آورد. لیندلیف (Leedniwe) (۱۹۹۵)، این نکته را به زبانی ساده بیان کرده است. «من همان آدمی نیستم که ده سال پیش شروع به تدریس کرد. امسال کلاس درس من با آنچه که در سال گذشته بود، بسیار تفاوت دارد. من انتظار این تغییر را دارم. من خواهان این تغییر هستم».

بی‌شک اگر آموزش و پرورش بخواهد در جایگاه محوله به نحو مطلوب و مناسب، به وظیفه اصلی خود؛ یعنی تعلیم و تربیت نسل فعلی و توسعه منابع انسانی آینده پرداز و ایفای نقش نماید، لازم است که در کنار سایر امکانات و تجهیزات مورد نیاز، از نیروی انسانی توسعه یافته و بالنده، به ویژه در کادر آموزشی برخوردار باشد؛ زیرا پیشرفت در آموزش و پرورش عمدتاً به صلاحیت‌ها و توانایی‌های کارکنان آموزشی و به ویژگی‌های انسانی و تربیت و فنی تک تک معلمان بستگی دارد. بنابراین، برای آنکه معلم از توانمندی لازم برخوردار گردد، لازم است روحیه نقد و پرسشگری و کنجکاوی در او تقویت گردد و خود را نیازمند آن ببیند که در تقابل با مسایل محیطی، شغلی و حرفه‌ای به کند و کاو و جست‌وجو و تحقیق بپردازد و به طور مداوم، دانش و اطلاعات خود را مورد بازنگری قرار دهد و با گرفتن بازخوردهای مناسب و با اصلاح و تکمیل و ارتقای دانش نظری و عملی خود، فضای رو به رشد و بالنده‌ای را برای خود خلق و سازماندهی کند. به تعبیر پیاتژ، به آموزشی که فعل‌پذیر نیست، روی آورد و به آزمایشگری دست زند (رؤوف، ۱۳۸۱).

دسترسی معلمان به این ویژگی و توانمندی‌ها، با طراحی و اجرای برنامه‌های آموزشی و یادگیری به شیوه سنتی، امکان‌پذیر نیست؛ زیرا در این فرایند آموزشی و تربیتی، معلم صرفاً یک نقش منفعل و کارآور بالقوه را دارا می‌باشد و برای همه معلمان، پیشنهادهای کلی و یکسان ارایه می‌گردد. مهرمحمدی، در این زمینه می‌نویسد: در چنین فضا و شرایطی

باید رویکرد نو در آموزش و تربیت معلمان جست‌وجو کرد. این رویکرد با توجه با اهداف جدیدی که در تربیت معلمان منظور شده است، می‌تواند رویکرد و تفکر پژوهش ضمن عمل و یا معلم پژوهنده باشد که قابلیت پژوهندگی در معلم متبلور می‌گردد و به مدد فرصت‌هایی مانند تجربه، بصیرت، ژرفانگری نسبت به موقعیت‌های تربیتی، درون فکنی، ادراکات شهودی و تخیل، درموقعیت‌های ویژه و منحصر به فرد انسانی، دست به آزمون راه‌حل‌های مختلف زده، با تأمل در نتایج مثبت یا منفی به دست آمده، در تولید دانش حرفه‌ای شریک می‌شود (مهرمحمدی، ۱۳۷۹).

در چنین شرایطی، معلم علاقمند با ذهن فعال و کنج‌کاو در محیط آموزشی درس حاضر می‌شود و با نشاط و با اعتماد به نفس لازم، در فرآیند یاددهی یادگیری به طور فعال مشارکت می‌نماید و به موانع و چالش‌های موجود در راه فرآیند آموزش و یادگیری خود و دانش آموزان می‌اندیشد و با نوعی تعامل آموزشی - پژوهشی، به جستجوی راه حل می‌پردازد و آموخته‌های جدید را فوری و مستقیم در کلاس درس به تجربه می‌گذارد. در این صورت، معلم در نقش پیام آور دانایی ظاهر می‌شود و از تعامل صحیح میان دانش و مهارت و سیاست معلم از یک سو، و انتظارات و نیازهای یادگیرندگان از سوی دیگر، آموزش و یادگیری مطلوب یعنی یادگیری چگونه یادگرفتن، که رکن اصلی آموزش مداوم و در طول زندگی است، از دو طرف شکل می‌گیرد. به تعبیر یونسکو (UNESCO)، در چنین شرایطی آموزش و پرورش می‌تواند جامعه‌ای پرنش آینده را به سوی جامعه‌ای یادگیرنده سوق دهد (رؤوف، ۱۳۸۱).

بنابراین، ضروری است معلم با تیزبینی پژوهشی، به مجموعه تدریس خود و با بازتاب عمل انجام شده و تجزیه و تحلیل آن، تدریس خود را غنی سازد. درگیر شدن معلمان در پژوهش، بینش و نگرش آنان را نسبت به دانش‌آموزان، یادگیری آنان، محتوا و چگونگی ارزشیابی فرآیند یادگیری، تعبیر می‌دهد و بر باورهای معلم، تأثیر ژرف خواهد داشت. پژوهندگی معلمان موجب می‌شود، دانش آنان افزایش یابد و به ارتقای یادگیری دانش‌آموزان کمک شایان نماید.

نتیجه گیری

فعالیت‌های یادگیری انسان در هر سطح و در هر موضوعی، با پدیده‌ها و رویدادهای ساده و پیچیده‌ای سر و کار دارد. رویارویی با این پدیده‌ها مستلزم شناخت وضع موجود و انتقال آن به وضع مطلوب است. در پژوهش ضمن عمل، معلمان تلاش می‌کنند تا وضعیت نامطلوب را به وضعیت مطلوب تغییر دهند. هدف از این کار، بهسازی امر آموزش و اثر بخش کردن آن از طریق روش‌های نو است. در پژوهش ضمن عمل، موضوع‌های تحقیق ملموس و عینی و مربوط به کارها و فعالیت‌های روزمره است. در این روش، موضوع‌هایی مورد کنکاش علوم بررسی قرار می‌گیرند که معلم در محیط کار و در ارتباط با شغل خود، با آن درگیر است و می‌خواهد از راه پژوهش آن را حل کرده، یا کاهش دهد. بنابراین، ایجاد تغییر در وضعیت موجود، هدف عمده در این تحقیق است. پژوهش ضمن عمل، می‌تواند معلم را به راه‌های مؤثر بهزیستی، همزیستی، آموختن و انجام دادن هدایت کند. پژوهش ضمن

عمل، یک تحقیق مشارکتی است و هر تحقیق مشارکتی مستلزم اتخاذ رویکرد پژوهش ضمن عمل است. پژوهش ضمن عمل، مطلوب در طول زمان و در یک فرآیند پدیدار می‌شود و منجر به توسعه مهارت‌های تحقیقی می‌شود. افزایش توجه به پژوهش ضمن عمل و گرایش به کاربرد این روش، در امر آموزش و کلاس درس حکایت از توانمندی این روش در توجه به جنبه‌های عملی و شناخت و حل مشکلات و مسایل آموزشی دارد. اتخاذ این رویکرد، در حقیقت تلاش برای چیره شدن بر مسئله جدایی بین پژوهش و عمل است. بدین وسیله، می‌تواند عملیات پژوهشی و نتایج و یافته‌های آن را بلافاصله در جهت بهبود کیفیت آموزش مورد استفاده قرار داد. پژوهش ضمن عمل، به طور هم زمان به تولید دانش و انتقال آن به موقعیت‌های عملی می‌پردازد. ارزش و اهمیت دانش در سطح پژوهش ضمن عمل، وابسته به تأثیری است که در تغییر وضع موجود، قبل و وضع مطلوب دارد.

از این رو، معلم در مسیر پژوهش ضمن عمل، از یک سو وضعیت موجود را با نگاهی انتقادی مورد بررسی قرار می‌دهد، مسایل و ضعف‌ها را شناسایی می‌کند، به تولید دانش و یادگیری آن، برای حل مسئله می‌پردازد و مرحله دیگری را برای تولید دانش جدید سامان می‌بخشد. در این فرایند، معلم به طور مداوم از عمل به پژوهش و از پژوهش به عمل در حرکت می‌باشد. به طوری که این دو جریان، با یکدیگر آمیخته و به صورتی یکپارچه نمایان می‌گردند. بنابراین، برای مشارکت معلمان بر انجام پژوهش ضمن عمل، لازم است در این زمینه اطلاع رسانی مناسب نسبت به ضرورت و اهمیت پژوهش ضمن عمل صورت گیرد، امکانات و تجهیزات لازم در اختیار معلمان پژوهنده قرار گیرد. پژوهش ضمن عمل، جزو ساعات موظف معلمان به حساب آید. ارتباط معلمان پژوهنده با تصمیم‌گیران نظام آموزشی به صورت مستمر و فعال صورت گیرد. نگرش مدیران و مسئولان به پژوهش ضمن عمل بهبود یابد، کنفرانس‌ها، همایش‌های پژوهش ضمن عمل گسترش یابد و از فعالیت‌های معلمان پژوهنده به نحو احسن قدردانی گردد. دوره‌های آموزشی ضمن خدمت، مناسب و مطلوب پژوهش ضمن عمل برگزار گردد و در نهایت، فرهنگ پژوهش ضمن عمل در میان معلمان و دست‌اندرکاران نظام آموزش نهادینه شود.

منابع

- بازرگان، عباس، ۱۳۷۲، «اقدام پژوهی و کاربرد آن در تعلیم و تربیت»، *تعلیم و تربیت*، ش ۳۵-۳۶.
- جعفریان یسار، حمید و همکاران، ۱۳۸۶، *بژوهش، پیروپوزال و معلم پژوهنده*، قم، گاه سحر.
- حسینی نسب، سید داوود و همکاران، ۱۳۷۵، *فرهنگ واژه‌ها و اصطلاحات تعلیم و تربیت*، تبریز، احرار.
- حق گو، نسربین، ۱۳۸۲، *گزارشی از فرآیند برنامه معلم پژوهنده*، پژوهش‌نامه آموزشی، ش ۱۳.
- دلاور، علی، ۱۳۷۴، *مبانی نظری و عملی بژوهش در علوم انسانی و اجتماعی*، تهران، رشد.
- رؤوف، علی و همکاران، ۱۳۸۱، *افزایش کارایی معلم*، تهران، آبیژ.
- ساک، رضا، ۱۳۸۰، *اقدام پژوهی راهبردی برای بهبود آموزش و تدریس*، تهران، پژوهشکده تعلیم و تربیت.
- سرمه، زهره، بازرگان، و همکاران، ۱۳۷۸، *روش‌های تحقیق در علوم رفتاری*، تهران، آگاه.
- سیف الهی، وجه الله، ۱۳۸۱، *راهنمای اقدام پژوهی در آموزش و پرورش*، گیلان، گیلان.
- قاسمی پویا، اقبال، ۱۳۸۲، *راهنمای معلمان پژوهنده*، تهران، لوح زرین.
- گویا، زهرا، ۱۳۷۷، «تحقیق عملی و نقش معلم به عنوان محقق در آموزش» تهران، مجموعه مقالات، پژوهشکده تعلیم و تربیت.
- _____، ۱۳۸۳، *اقدام پژوهی راهبردی برای بهبود آموزش و تدریس*، تهران، پژوهشکده تعلیم و تربیت.
- _____، ۱۳۷۲، «تاریخچه تحقیق عملی و کاربرد آن در آموزش»، تهران، *تعلیم و تربیت*، پژوهشکده تعلیم و تربیت، ش ۳۵ و ۳۶.
- متین، نعمت اله، ۱۳۷۹، *معلم پژوهنده راهی برای تقویت بینش علمی معلمان*، تهران، پژوهش‌نامه آموزشی، پژوهشکده تعلیم و تربیت ش ۲۴.
- مردیت گال و همکاران، ۱۳۸۳، *روش‌های تحقیق کمی و کیفی در علوم تربیتی و روان‌شناسی*، ترجمه احمد رضا نصر و همکاران، تهران، رشد.
- مکنیف، جبین، لوماکس و همکاران، ۱۳۸۲، *اقدام پژوهی، طراحی، اجرا و ارزشیابی*، ترجمه محمدرضا آهنچیان، تهران، رشد.
- مهر محمدی، محمود، ۱۳۷۹، *جستارهایی در بژوهش در قلمرو آموزش و پرورش*، تهران، پژوهشکده تعلیم و تربیت.
- نویدی، احد، ۱۳۸۲، *بحث اجمالی درباره ماهیت، اهداف، کیفیت و روایی اقدام پژوهی*، تهران، پژوهش‌نامه آموزشی، ویژه‌نامه ش ۱۳.
- وایت، ویلیام فوت، ۱۳۷۹، *بژوهش عملی مشارکتی*، ترجمه محمد علی حمید رفیعی، تهران، دفتر پژوهش‌های فرهنگی.
- ین، رابرت کی، ۱۳۷۸، *طرح تحقیق و روش‌های مورد بژوهی*، ترجمه هوشنگ نایی، تهران، مؤسسه فرهنگی آینده پویان.